

ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ КІНЕМАТОГРАФІЇ ДОБИ ВУФКУ

У статті аналізуються особливості тематичного планування в українській кінематографії в 1920-х рр. За основу взято тематичний план 1928–1929 операційного року.

Ключові слова: кінематографія, ВУФКУ, тематичне планування.

В статье анализируются особенности тематического планирования в украинской кинематографии в 1920-х гг. За основу взят тематический план 1928–1929 операционного года.

Ключевые слова: кинематограф, ВУФКУ, тематическое планирование.

The article analyzes the characteristics of thematic planning in Ukrainian cinema in the 1920s. Taken as a basis thematic plan 1928-1929 operating year.

Key words: cinema, VUFKU, thematic planning.

Нині в питанні необхідності тематичного планування кінопродукції немає єдності. Дехто цілком небезпідставно вважає тематичне планування пережитком минулого, ознакою тоталітарної держави. Справді, на відміну від радянських часів, за яких існувала лише одна форма власності – державна, на сучасному етапі активно розвивається й приватний кінематограф. Тож ніби й немає нагальної потреби планувати його тематику на роки вперед. Однак допоки існує державне фінансування «десятої музи» – відбуватиметься й тематичне планування. І саме цим зумовлена актуальність обраної теми статті в її практичному вимірі (вивчення минулого досвіду – як позитивного, так і негативного для використання в сучасному кінопроцесі). Означена проблематика актуальна, виходячи і з потреби вивчення маловідомих сторінок минулого, що сприятиме творенню цілісної концепції розвитку українського кіно.

Чималу увагу цій проблематиці приділяли радянські науковці, праці яких традиційно були позначені значною заідеологізованістю. Насамперед, це монографія А. Рубайло¹, в якій досліджується процес керівництва комуністичної партії розвитком кіномистецтва в 1928–1937 рр.; окремих розділ має назву «Впровадження реального тематичного планування – одна з основних вимог партії». Серед інших праць слід згадати моногра-

фію Ю. Горячева та В. Шинкаренка², перший том «Історії українського радянського кіно»³. Значно більшою об'єктивністю позначені праці сучасних дослідників, наприклад, Л. Госоєйка⁴. Тож загалом заявлена проблема ще не знайшла свого належного висвітлення, а це вкотре переконує в актуальності проведення такого дослідження.

Мета статті – проаналізувати особливості процесу тематичного планування випуску кінофільмів упродовж 1920-х рр., особливу увагу при цьому звернути на темплан 1928–1929 операційного року.

Планування складало основу управління всього народногосподарчого комплексу Радянського Союзу. Не стала винятком і українська кінематографія. Планування випуску кінопродукції розпочалося фактично зі створенням ВУФКУ в 1922 р. Однак лише наступного року виробничий план набув дещо окреслених обрисів.

На перших порах продукція ВУФКУ тематично мало була пов'язана з українською історією чи сучасністю. Перебуваючи 1923 р. в Москві, представники українського кіновідомства недвозначно заявили про це в інтерв'ю, а саме: «переважно і в першу чергу» ставитимуться фільми «із російського життя». Планувалися навіть зйомки побуту кримських татар, але от про українську національну тематику – жодного слова⁵...

Виробничий план 1923 р. був розрахований на 24 фільми, 10 з яких – суто агітаційні⁶ (їх планувалося знімати за завданням партійних органів для супроводу основних агіткампаній). Іншу частину становили художні фільми – «на сюжети, що відповідали вимогам нашої сучасності». Зйомки фільмів планувалося розпочати з весни в Криму та Одесі аж... трьома групами. Крім того, планувалося видання щомісячного кіножурналу⁷.

Сумнівів немає: в такому обсязі виробничий план просто не міг бути виконаним, адже на кожну з груп припадало величезне навантаження – по вісім фільмів! Нагадаємо, що 1923 р. на екрани вийшло лише чотири вітчизняних фільми: «Магнітна аномалія», «Не впійманий – не злодій» («Кандидат в президенти»), «Остання ставка містера Енніока» (Двобій»), «Привид бродить по Європі». Причому два останні знято ще в 1922 р.⁸.

Бракувало чіткості в плануванні і в наступні роки. Наприклад, орієнтовний виробничий план ВУФКУ на 1925–1926 операційний рік передбачав такі цикли: історичний, науковий, дитячий, селянський, художній, агітударний. До художнього циклу мали ввійти картини з сучасного життя Бесарабії, Галичини, комсомолу, Червоної армії та національних меншин⁹.

На плануванні кінопроцесу позначалася й нова економічна політика, що передбачала певні ринкові відносини. Нерозвиненість власної кіноінфраструктури, неспроможної забезпечити прокат вітчизняними фільмами, змушувала кінокерівництво робити ставку на імпортування закордонних стрічок. Своєю чергою це певною мірою дестабілізувало планову систему.

Упродовж перших років функціонування ВУФКУ планування здійснювалося на основі тем, що їх пропонували сценаристи, письменники, іноді режисери. Але на практиці не завжди вдавалося дотримуватися запланованого. Далеко не всі з них виконували взяті зобов'язання. Тому на практиці через відсутність сценаріїв на заплановані теми доводилося знімати фільми за сценаріями, що були в сценарному портфелі. Через це створювався тематичний дисбаланс. Наприклад, у 1927–1928 операційному році переважали фільми з історії громадянської війни¹⁰.

Характеризуючи процес планування, голова правління ВУФКУ І. Воробйов цілком слушно зауважував, що до 1928 р. українська кінематографія фактично не мала належним чином розроблених тематичних планів¹¹.

Ситуація зазнала кардинальних змін у 1928 р., коли, починаючи з четвертого кварталу, розробля-

лися п'ятирічні плани розвитку народного господарства СРСР (наприклад, уже перша п'ятирічка була виконана за чотири роки – в 1928–1932 рр.). Кінопромисловість не стала винятком. в Україні також був складений план розвитку національної кінематографії на п'ятиріччя. Про перспективи розвитку української кінематографії на сторінках журналу «Кіно» докладно розповів керівник ВУФКУ І. Воробйов. Насамперед, увага була приділена плануванню мережі кінотеатрів і кіноустановок, капітального будівництва, виробництва кінопродукції, прокату, підготовки кадрів¹².

Суттєві зрушення відбулися і в тематичному річному плануванні. Якщо раніше це питання фактично було внутрішньою справою ВУФКУ, то нині воно набрало ледь не всеукраїнського масштабу. Відтепер, аби здійснити «найповніше» обслуговування широких мас робітників і селян, з темпланом обов'язково мали ознайомитися та внести відповідні корективи літературні, профспілкові, громадські та інші організації¹³.

7 червня 1928 р. правління ВУФКУ, заслухавши доповіді заступника голови правління Є. Черняка та редактора художнього відділу В. Ярошенка про основні засади тематичного плану на 1928–1929 операційний рік, дало завдання художньому відділу «на підставі матеріалів обговорення» впродовж тижня скласти темплан, видрукувати його та роздати членам правління та завідувачам відділів для ознайомлення, а потім подати на засідання правління ВУФКУ для затвердження. Після затвердження план підлягав обговоренню громадськості¹⁴.

Базуючись на тезі, що кіно – найбільш інтернаціональна галузь мистецтва, основною вимогою до темплану на 1928–1929 операційний рік І. Воробйов вважав чіткі та зрозумілі не лише для українців, а й для інших націй і національностей СРСР (і навіть іноземних держав) теми майбутніх фільмів. Загалом, нічого нового сказано тут не було, тим більше, що й надалі в кінопродукції мала переважати українська тематика. Насторожувало інше: була дана доволі чітка вказівка про скорочення зйомок фільмів з минулого України. Відтепер не місце було таким фільмам, як «Черевички», «Сорочинський ярмарок», навіть «Тарас Трясило» (останній дав значні прокатні надходження в Україні та доволі успішно продавався за кордон). А що ж пропонувалося взамін?

Натомість пропонувалося робити фільми не такі, «коли від екрана тхнуло “малоросійщиною” й на надзвичайно високий п'єдестал ставилися окремі герої української історії»¹⁵, а «з погля-

ду сучасного ставлення до історії»¹⁶. Крім того, право на життя мали лише такі теми з минулого, що мали б виховний вплив на широкі робітничо-селянські маси. Відтак провідне місце мали посісти теми із сучасності – побуту робітників і селян (не лише позитивних, а й негативних його моментів)¹⁷. Останнє вселяло невеличку надію щодо об'єктивного висвітлення сучасного побуту. Взагалі ж, звернення до сучасності було зовсім не випадковим. Дописувач журналу «Кіно» цілком слушно звертав увагу на диспропорцію з переважанням історичних та історико-революційних фільмів; натомість бракувало стрічок на побутові теми¹⁸.

Суттєвим було й інше «нововведення»: замість «випадкового психологізму та індивідуалістичної романтики» темплан відтепер мав бути просякнутим «бадьорим, життєрадісним психологізмом, психологізмом, що характеризує загальне піднесення нашої культури й боротьбу за піднесення її»¹⁹.

Формуючи тематичний план на 1928–1929 рр., керівництво ВУФКУ не обмежувалося назвами тем, а намагалося дати трактування їх «з погляду актуальності та необхідності виконання завдань, що їх висувують перед нами умови соціалістичного будівництва й що їх поставила перед кіно Жовтнева революція»²⁰. Таку «допомогу» сценаристам (в реальності – обмеження свободи їхньої творчості) пояснювали тим, що раніше, не маючи відповідних вказівок, автор сценарію трактував тему на власний розсуд. У результаті сценарій виходив непридатним, а після кількох невдалих переробок закривалася й сама тема²¹.

Орієнтовний тематичний план ВУФКУ на 1928–1929 р. був надрукований у вересневому випуску журналу «Кіно». У вступній частині документа вкотре піддали критиці попередні плани: вони мало скидалися на справжнє тематичне планування, були «голими, сухими каталогами назв, переліками творів, не більше. До такого переліку, реєстру заголовків ми не додавали жодних пояснень, не торкалися ні розрізу, ні обсягу, ні трактовки кожної теми <...>»²². Така ситуація невідзначеності, помножена на відсутність належного досвіду, спричинялася до того, що сценаристи також далеко не завжди розуміли вимоги кіноорганізації, а відтак їхні твори далеко не завжди мали відповідний «формат». Наслідком став провал плану та орієнтація на наявні під рукою сценарії. Хоча слід зауважити, що наявні та затверджені сценарії, як правило, враховувалися під час складання темпланів.

Недоліком попереднього планування вважався й занадто детальний розподіл тем, тобто поділ їх на першо-, друго- та третьорядні. Через що сценаристи губилися і не знали, яка ж тема пріоритетна, нерідко обираючи друго-, а то й третьорядні²³.

Запропонований до обговорення темплан складався з п'яти розділів: «Соціально-побутові теми», «Теми, що висвітлюють національну політику», «Теми з історії соціальних рухів в Україні», «Теми з давнього минулого України», «Теми дитячих фільмів».

Найбільший, перший, розділ розподілявся на п'ять тематичних напрямів, що в комплексі мали показати життя та побут робітників, селян, молоді, червоноармійців та інтелігенції (називаємо в порядку згадування). Загалом 18 тем разом з вільними²⁴. Більше половини всіх тем!

Ось деякі з «настанов» художнього відділу ВУФКУ до сценаріїв на соціально-побутові теми: навіть при висвітленні негативних явищ їх автори не повинні давати занепадницьких творів, наповнених відчаєм та безвихідністю, а «просякатися бадьорим, життєрадісним настроєм, який характеризує загальне піднесення і боротьбу за піднесення нашої культури»²⁵. Працюючи над кожною темою, обов'язково слід було враховувати три принципи «установки»: гасла індустріалізації, культурної революції та національної політики.

Соціально-побутовий розділ складався з тематичних напрямів (які в свою чергу поділялися на окремі теми): з робітничого життя («Рационалізація виробництва», «Культурна революція і новий побут», «Робітниче винахідництво», «Робітниця-активістка»), з селянського життя («Культурна революція на селі», «Сільськогосподарський актив і комуна», «Радгосп і селянство», «Використання природних багатств», «Жінка – громадський діяч на селі»), з життя молоді («Кохання й робітнича молодь», «Над гранітом науки», «Комсомольці»), з побуту червоноармійців («Червона армія і село»), з життя радянської інтелігенції («Розклад української інтелігентської родини»)»²⁶.

Наприклад, сценарій на тему «Робітниця-активістка», за задумом художнього відділу, мав би показати робітницю як новий тип сучасної енергійної жінки, яка позбавилася гніту «хатніх дріб'язкових справ» (кухні, пелюшок, сварок, плиток, забобонів тощо) та стала активісткою на виробництві²⁷. Аналогічною бачилася й тема «Жінка – громадський діяч на селі». Хіба що з тією різницею, що навколо – інше оточення.

А от сценарій «Розклад української інтелігентської родини» мав би показати успішність ра-

дьянізації молодшої української інтелігенції, яка розриває стосунки з консервативно налаштованими батьками (останні не в змозі позбутися «смішної» й шкідливої для радянської України національної романтики, котра часом оформлюється в «національний шовінізм») і солідаризується з пролетаріатом у його прагненні співпрацювати з радянською владою та компартією²⁸.

Решта розділів не мали такого поділу на тематичні напрями. До розділу, який висвітлював національну політику, ввійшло лише дві теми («Дніпрельстан» і «Нацменшості в Україні»). У розділі з історії соціальних рухів в Україні було заявлено три теми: «Декабристи в Україні (1825 р.)», «Селянська трагедія (1905 р.)» та «Під Карпатами (1915 р.)». Також три теми заявили в розділі з історії України («Бондарівна (XVII століття)», «Кабала (історія Почепинської межі)», «Маруся Богуславка»). Останній розділ містив п'ять тем дитячих фільмів: «Радянський Робінзон», «Лис Микита», «В школі», «Дитяча комуна», «Олив'яний перстень»²⁹.

Характерною тенденцією стало звернення до тем із сучасності (навіть події кількостолітньої давнини намагалися прив'язувати до сучасних позицій). Крім того, в темплані даються взнаки значно жорсткіші ідеологічні обмеження. З іншого боку – дивує те, що майже відсутні теми з громадянської війни.

Як і планувалося, обговорення темплану ВУФКУ відбувалося за участю кількох організацій. Насамперед – письменників. І зовсім не випадково. У зв'язку з розробкою тематичного плану з новою гостротою постало питання залучення письменницьких сил до написання сценаріїв. До того ж, саме на письменниках у попередній період і лежав основний тягар написання сценаріїв.

Для обговорення темплану. У вересні 1928 р. у Києві була скликана всеукраїнська нарада письменників. Критичним був виступ Д. Бузька, який негативно оцінив спроби обмежити творчість митця будь-якими «урядовницькими директивами»³⁰.

М. Йогансен звернув увагу на значну заідеологізованість темплану. Звичайно, про це він прямо не сказав. Натомість письменник поділив фільми виробництва ВУФКУ на наукові, художні та агітаційні, зазначивши при цьому, що саме в агітаційному розрізі й розроблено проект темплану. Однак така значна агітаційна диспропорція, на його думку, створювала велику небезпеку втратити художній фільм узагалі. М. Йогансен запропонував розмежувати функції редакторату (запровадити спеціалізацію) в такий спосіб, аби

в одному його осередкові розглядалися сценарії лише наукових і агітаційних, а в іншому – художніх фільмів³¹.

А от С. Пилипенко вважав, що в основу темплану має лягти принцип розподілу не за темами, а за жанрами – за аналогією з літературою. Відповідно до жанрів і потрібно відбирати сценаристів³².

На протигагу вищеназваним промовцям, голова правління ВУФКУ І. Воробйов та редактор ВУФКУ письменник В. Ярошенко (який представляв художній відділ) вважали, що темплан відображає основні напрями роботи ВУФКУ та охоплює «суму соціальних вимог нашої сучасності». Встановлена ж пропорція між темами має слугувати ідеологічним дороговказом для сценаристів³³.

У своїй резолюції учасники наради підтримали темплан, відзначивши як позитивну вже саму спробу ВУФКУ здійснити планування своєї художньої діяльності. У той же час було висловлено побажання доповнити план антирелігійною, проти антисемітських проявів, фізкультурною темами та темами із західноєвропейського життя³⁴.

Учасники іншої наради (при Агітпропі ЦК КП(б)У) констатували, що в основному темплан побудований на правильних засадах, висвітлює сучасні актуальні теми (головним чином соціально-побутового спрямування). Головним недоліком визнано відсутність розділу з історії громадянської війни та розділу з обслуговування головних політичних кампаній. У фільмах з робітничого життя пропонувалося тематично розширити процес залучення жінок у виробництво та висування їх на керівні посади; більше уваги приділити участі у виробництві комсомольців; тематику культурної революції конкретизувати в напрями боротьби з релігією, алкоголізмом, антисемітизмом і неписьменністю. Резолюція наради також передбачала значне посилення контролю над кінопроцесом, а саме: в доповнення до функціонуючого механізму громадського перегляду готових фільмів планувалося ввести ще й колективну перевірку та редагування сценаріїв³⁵.

Зауваження на адресу темплану висловлювали в пресі й окремі діячі кіно. Так, у С. Ореловича виникало питання: чому в темплані побут української інтелігенції вирішено подати через її розклад? Доцільніше було б цю тему подати крізь призму боротьби консервативної та передової, тобто пролетарської, частини інтелігенції³⁶. М. Сачук зауважував, що ВУФКУ, намагаючись виправити диспропорцію щодо тем з громадянської війни, «перебрало» з виробничими темами³⁷.

Поряд із розробкою тематичного плану, його обговоренням і внесенням відповідних змін і коректив, не менш важливим було його виконання. Про це йшлося в передовій редакційній статті журналу «Кіно»: «... накреслювати плани значно легше, ніж практично їх здійснювати, – те ж саме й з тематичним планом української кінематографії. Для переведення в життя цього плану потрібні сценарії, потрібні люди, потрібні технічні й інші ресурси. І от, коли щільно підійти до справи практичного здійснення тематичного плану української кінематографії, виникає одне основне питання, що підпорядковує всі інші, – це сценарна справа»³⁸. Сценарна проблема – тема окремої розмови, тож у цій публікації на ній не зупинятимемося.

Крім сценарної проблеми, слід врахувати й той факт, що, поки відбувалося написання та обговорення темплану, власні виробничі плани паралельно склали і розпочали їх виконання кінофабрики. Через відсутність готових та затверджених сценаріїв, виробничі плани кінофабрик мало враховували загальний темплан (відтак і вносити зміни до них було доволі проблематично). А провідною й надалі залишалася тематика з історії громадянської війни.

Керівництво ВУФКУ надто пізно схаменулося: лише 29 березня 1929 р. на своєму засіданні розглянуло питання про розподіл тематичного плану між Одеською та Київською кінофабриками. Останні отримали вказівку обмінятися своїм сценарним портфелем, а також повідомити художній відділ ВУФКУ про те, які сценарії вже перебувають у постановці та які планується реалізувати до кінця року³⁹.

Результати виявилися доволі невтішними. Так, на Одеській кінофабриці з десяти фільмів, запланованих на перше півріччя 1928–1929 оп. р., вісім розповідали про події громадянської війни. Фільми Київської кінофабрики (зняті та ті, що були у виробництві) також переважно стосувалися вищезгаданої тематики⁴⁰.

Однак причину провалу голова ВУФКУ І. Воробйов убачав не в тому, що складання та обговорення тематичного плану дуже розтягнулося в часі. Головними винуватцями він намагався зробити сценаристів і режисерів, які «не переключилися на ті вимоги та завдання, що стоять перед кінематографією»⁴¹. Вирішення проблеми пропонувалося також в доволі оригінальний спосіб: шляхом організаційних заходів припинити в наступному півріччі ставити фільми з вищеназваної тематики, а сценаристів і режисерів «мобілізувати», щоби вони «переключилися» на інші теми⁴².

Незабаром такі адміністративно-командні методи стали головними в керівництві кінематографією (хіба лише кінематографією!).

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що керівництво ВУФКУ докладало певних зусиль до налагодження планомірної роботи. Однак на перших порах процес планування мав незначний вплив на кінематографію: діяла нова економічна політика, а кіновідомство мало незначний виробничий потенціал, покладаючись головним чином на іноземну продукцію. Однак паралельно із згортанням НЕПу та посиленням командно-адміністративних методів управління економікою, планування набирає дедалі більшого значення. Для української кінематографії поворотним моментом став 1928 р., коли в контексті впровадження п'ятирічних планів розвитку народного господарства розпочалася й розробка тематичних планів випуску кінофільмів. Тематичне планування – це один з важелів державної політики, за допомогою якого кінематографію намагалися максимально підпорядкувати державі, фактично загнати в «прокрустове ложе» радянської ідеології. Її вже досить відчутний вплив простежується в темплані на 1928–1929 оп. р. Хоча через низку причин цей план так і не вдалося виконати.

У пропонованій статті фактично лише означена проблема запровадження тематичного планування в українській кінематографії. Тому коло перспективних напрямів наукових пошуків – доволі значне. Серед них – аналіз тематичних планів інших років, їх порівняння та написання узагальненого дослідження, причому не лише періоду функціонування ВУФКУ, а й наступних часових відтинків.

¹ Рубайло А. И. Партийное руководство развитием киноискусства (1928–1937 гг.) / А. И. Рубайло. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1976. – 200 с.

² Горячев Ю. И. Источник силы. О партийном руководстве развитием советской кинематографии / Горячев Ю. И., Шинкаренко В. В. – М. : Искусство, 1984. – 199 с.

³ Історія українського радянського кіно : 3 т. / АН УРСР. Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 1 : 1917–1930. – 248 с.

⁴ Госейко Л. Історія українського кінематографа / Любомир Госейко / Пер. із франц. – К. : KINO-KOЛЮ, 2005. – 464 с.

⁵ Москвич. Беседа с представителем ВУФКУ / Москвич // Кино. – М., 1923. – №1 [январь]. – С.37. – (Украина и Крым).

⁶ На последнем пленуме ВУФКУ в Харькове намечен план дальнейшей производственной работы... //

Театр. – К., 1923. – №12 [18-25 апреля]. – С.11. – (Кинохроника).

⁷ Москвич. Беседа с представителем ВУФКУ / Москвич // Кино. – М., 1923. – № 1 [январь]. – С.37. – (Украина и Крым).

⁸ Корнієнко І. С. Півстоліття українського радянського кіно / Іван Корнієнко. – К. : Мистецтво, 1970. – С. 187–188.

⁹ Кандєєв Ю. Дорога в кіно / Ю. Кандєєв // Кино. – 1926. – № 9 [липень]. – С. 16.

¹⁰ Е. Ч. На критику мас / Е. Ч. // Кино. – 1928. – № 9 [вересень]. – С. 1.

¹¹ Воробйов І. Тематичний план українського кіно / І. Воробйов // Кино. – 1928. – № 8 [серпень]. – С. 1.

¹² Воробйов І. Перспективи розвитку української кінематографії / І. Воробйов // Кино // 1928. – № 10. – С. 17–20.

¹³ Воробйов І. Тематичний план українського кіно / І. Воробйов // Кино. – 1928. – № 8 [серпень]. – С. 1.

¹⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 1488. – Арк. 12.

¹⁵ Воробйов І. Тематичний план українського кіно / І. Воробйов // Кино. – 1928. – № 8 [серпень]. – С. 1.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Е. Ч. На критику мас / Е. Ч. // Кино. – 1928. – № 9 [вересень]. – С. 1.

¹⁹ Воробйов І. Тематичний план українського кіно / І. Воробйов // Кино. – 1928. – № 8 [серпень]. – С. 1.

²⁰ Е. Ч. На критику мас / Е. Ч. // Кино. – 1928. – № 9 [вересень]. – С. 1.

²¹ Там само.

²² Художній відділ ВУФКУ. Що робитиме українське кіно 1928–1929 року : Орієнтовний тематичний план ВУФКУ // Кино. – 1928. – № 9 [вересень]. – С. 17.

²³ Там само.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само. – С. 18.

²⁶ Там само. – С. 17.

²⁷ Там само. – С. 20.

²⁸ Там само. – С. 22.

²⁹ Там само. – С. 17.

³⁰ Письменники й українське кіно : [Ред. ст] // Кино. – 1928. – № 10 [жовтень]. – С. 15.

³¹ Там само.

³² Там само.

³³ Там само.

³⁴ Там само.

³⁵ Про тематичний план : Резолюція наради при Агітпропі ЦК КП(б)У // Кино. – 1928. – № 10 [жовтень]. – С. 16.

³⁶ Орелович С. Треба доробити й поширити / С. Орелович // 1928. – № 11 [листопад]. – С. 11. – (Про тематичний план).

³⁷ Сачук М. За живий і живлящий фільм / М. Сачук // Кино. – 1928. – № 11 [листопад]. – С. 11. – (Про тематичний план).

³⁸ Сигналізуємо небезпеку : [Ред. ст] // Кино. – 1929. – № 3 [лютий]. – С. 2.

³⁹ ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 8. – Спр. 580. – Арк. 53.

⁴⁰ І. В. [Воробйов І.]. Планова тематика в кінематографії / І. В. // Кино. – 1929. – № 7 [квітень]. – С. 2.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само.